

Estetska vrijednost užasa

Ban, Andrea

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:260938>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-24**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Andrea Ban

ESTETSKA VRIJEDNOST UŽASA

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA FILOZOFIJU I KULTUROLOGIJU

Andrea Ban

ESTETSKA VRIJEDNOST UŽASA

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Marko Kardum

Zagreb, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je završni rad isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

U Zagrebu, rujan, 2024.

Studentica: Andrea Ban

Sadržaj:

Sažetak.....	1
Summary	2
Uvod.....	3
1. KATARZIČNA SLUŽBA STRAHA U ARISTOTELOVOJ POETICI.....	4
2. SUBLIMNOST KAO ESTETSKA VRIJEDNOST	6
2.1. Užas kao zasebni estetski cilj	6
2.2. Burke o lijepom i sublimnom	7
3. ESTETIKA STRAVE I UŽASA	9
3.1. Žanr horora i njegove prve kritike i tumačenja	9
3.2. Filozofsko tumačenje paradoksa žanra horora	11
3.3. Fenomen kozmičke strave u žanru horora	11
ZAKLJUČAK	13
POPIS LITERATURE.....	14

Sažetak

Kroz povijest umjetnosti i filozofije, a kasnije i estetike vodile su se polemike oko karakterizacije ljepote i uloge umjetnosti kao odgojnog alata koji pomaže (ili bi trebao pomoći) usaditi moralne vrijednosti. Među ostalima razvijene su ideje i teorije koje su osporavale mogućnost doživljaja ljepote kroz djela koja u čovjeku potiču osjećaje straha, tjeskobe i užasa. Prema osnovnim definicijama koje su nudili mislioci proučavajući ljepotu, ona se često izjednačavala s vrlinom, harmonijskim skladom prirode, simetrijom ili blagostanjem, međutim pitanja koja su fokus ovog rada su: može li se pronaći užitek ljepote u umjetničkom oponašanju situacija koje inače izbjegavamo pod svaku cijenu? Ako nešto u nama izaziva iskonski osjećaj brige za vlastitu opstojnost kako je moguće da nas isto privlači gotovo sramotnim nagonom? Postoji li estetska vrijednost u “užasnim” umjetničkim izričajima i ako da, koja je svrha izazivanja takvih osjećaja? Ovaj rad će pružiti pregled mogućih estetskih aspekata umjetničkih izričaja stvorenih s namjerom da izazovu osjećaj užasa kod konzumenta, pri čemu će se izložiti problematika klasifikacije užasnog unutar okvira estetskog.

Ključne riječi: estetika, katarza, strava, strah, sublimno, užas, žanr horora

Summary

Throughout the history of art and philosophy, and later aesthetics, there have been polemics about the characterization of beauty and the role of art as an educational tool that helps (or should help) instill moral values. Among others, ideas and theories were developed that disputed the possibility of experiencing beauty through works that stimulate feelings of fear, anxiety and horror in humans. According to the basic definitions offered by thinkers studying beauty, it was often equated with virtue, harmony of nature, symmetry or bliss, however the questions that are the focus of this paper are: can the pleasure of beauty be found in the artistic imitation of situations that we normally avoid at all costs? If something evokes in us a primal sense of concern for our own survival, how is it possible that we are drawn to it with an almost shameful urge? Is there an aesthetic value in "horrible" artistic expressions and if so, what is the purpose of evoking such feelings? This paper will provide an overview of the possible aesthetic aspects of artistic expressions created with the intention of evoking a sense of horror in the consumer, where the problem of classifying the horrific within the aesthetic framework will be presented.

Key words: aesthetics, catharsis, horror, fear, sublime, terror, horror genre

Uvod

Tema ovog završnog rada je istražiti estetsku vrijednost umjetničkih djela koje uzrokuju djelomično negativnu reakciju u promatraču. Valja pokazati kako osjećaji ugone, iako su često razlozi prepuštanju čarima umjetnosti jer ugađaju osjetilima, nisu jedini pokazatelji kvalitetnog umjetničkog djela. Razlog tome je da umjetnost u svojoj raznolikoj svrsi ima mnogobrojne ciljeve kao što su: uzdrmati uspavale umove, svratiti pozornost na određeni društveni problem, natjerati na preispitivanje, utješiti, naučiti ili pokazati istinu. Njena vrijednost je različito interpretirana, ali u najranijim estetskim teorijama ona je bila usko vezana uz moralni osjećaj, međutim kao višenamjenska djelatnost uma koja između ostaloga oponaša prirodu, ona omogućuje prepoznati različita naličja čovječnosti i svijeta, a time nužno obuhvaća i kompletan spektar emocija.

Iako su strah i njemu srodni osjećaji uglavnom aktivno izbjegavani u svakodnevnom životu, u nama postoji paradoksalni nagon koji nas njemu svejedno privlači svojim magnetizmom. Možemo ga prepoznati u namjernom traženju situacija u kojima repliciramo opasnost kako bismo strah osjetili kao uzbuđenje, npr. ekstremni sportovi, šale koje podrazumjevaju prepad, gledanje filmova strave i užasa ili svjedočenje nečemu strašnom, ali veličanstvenog poput nezaustavljivih sila prirode. Ne može se poreći potreba za umjetnom ili umjetničkom rekreacijom takvih osjećaja, koji unatoč načinu na koji nas tjeraju da se osjećamo izviru iz nas.

Prvo poglavlje bavi se Aristotelovim pojmom katarze i njenom terapijskom svrhom. Drugo poglavlje prikazuje pojam sublimnosti, mijenjanje njegovog značenja kroz povijest filozofije i umjetnosti s naglaskom na Burkeovo tumačenje. Treće poglavlje ima za zadatak predstaviti analizu žanra strave i užasa u književnosti i estetici.

Krajnji cilj ovog rada biti će ukazati na vrijednost koju estetika strašnih umjetničkih djela može posjedovati. U njemu će se izložiti mogući razlozi uživanja u takvim djelima koji potiču užas kroz pojmove katarze, sublimnog doživljaja i analizu žanra strave i užasa u vizualnim umjetnostima.

1. KATARZIČNA SLUŽBA STRAHA U ARISTOTELOVOJ POETICI

Prve estetske teorije razvijane su unutar sukoba poezije i filozofije koji je prevladavao u tadašnjim razmatranjima ljepote i morala. I jedni i drugi učenjaci nastojali su posjedovati mudrost i širiti je, ali se nisu slagali oko uloge pjesništva i tumačenja svijeta (Gilbert i Kun, 1969: 9-10). Filozofova istina i pjesnikova istina bile su smatrane oprečnima i postojala je potreba izmirenja umjetnosti i filozofije iz koje su nicale prve naznake estetike. Ideje ranih filozofa bile su ispunjene kritikama i savjetima upućenim pjesnicima s namjerom da uzdignu vrijednost umjetnosti i učine je korisnom za društveni napredak. Platon kao najznačajniji takav kritičar pjesništva antičkog doba optužio je pjesnike za neshvaćanje tema o kojima govore, njihovu prezentaciju zbilje označio kao trećerazrednu nakon ideje kao originala i samog objekta kao drugorazredne sjene ideje. Uz to pjesništvo je optužio za poticanja emocija koje gode najnižem djelu duše koji je najdalje od racionalnog i koji kvari dušu (Pappas, 2024).

Tek je Aristotel kao odgovor na teoriju o umjetnosti svog učitelja izradio sustav mišljenja koji je bacio drukčije svjetlo na utjecaj umjetnosti (u prvom planu poezije) na ljudsku dušu i kao član drugog tabora sukobljenih strana pružio ruku izmirenja umjetnicima. Pojmom katarze (*katharsis*) u svom djelu *Poetika* on je opravdao razbuktavanje emotivnih reakcija kod publike i dao pozitivnu ulogu takvoj praksi. Izazivanje jakih emotivnih reakcija sad je opravdano u svrhu pročišćenja duše od istih, tragedija ima psihološki cilj. Aristotel govori o moći (*dunamis*) koju posjeduje svaki poetski žanr (epika, tragedija i komedija). Ona označava pokretnu snagu ili efekt kojeg pjesnik ima na publiku. Ta pokretna snaga ili efekt su primarne funkcije nekog umjetničkog djela (Destree, 2021). Glavne emocije koje dobra tragedija treba pobuđivati u gledateljima su prema Aristotelu strah (*phóbos*) i sažaljenje (*éleos*). Strah je emocija koja u središte stavlja samog subjekta, a sažaljenje je ekvivalent straha koji za razliku u središte stavlja neku drugu osobu (Nanay, 2018). Kako bi tragedija ispunila svoju svrhu prema Aristotelu dakle trebamo pročistiti obje emocije.

Pri pokušajima tumačenja Aristotelovog pojma katarze nastala su dva objašnjenja: Lessingovo i Bernaysovo. Lessingova interpretacija nalaže kako je katarza “očišćenje od” osjećaja straha i sažaljenja poput obrednog kupanja kao metafore. Ali Bernaysovo tumačenje katarzu shvaća kao posljedicu izazivanja osjećaja straha i sažaljenja, a upravo to izazivanje navedenih emocija je najvažniji zadatak tragedije, sažaljenje za junaka priče radi muka s kojima smo upoznati, ali i strah od muka koje su u mutnom nagovještaju (Arnaut, 2019). Aristotel dakle bez obzira na tumačenje njene primarne svrhe, katarzu smatra korisnim procesom koji pomaže ljudskoj duši olakšati teret teških emotivnih stanja i vratiti je u ravnotežu otklanjajući njihov suvišak.

2. SUBLIMNOST KAO ESTETSKA VRIJEDNOST

2.1. Užas kao zasebni estetski cilj

Aristotelova tragedija dakle izaziva sažaljenje i strah kao međusobno isprepletene emocije i bavi se njima istovremeno. Sve do 18. stoljeća tako će i ostati, sve dok emocija straha nije dobila samostalno mjesto u estetičkom proučavanju književnosti. Slična distinkcija se pojavljuje i u filozofiji tog razdoblja i najočitija je u prenamjeni termina sublimnog ili uzvišenog. Riječ sublimno je u ranim teorijama umjetnosti i filozofiji označavala pridjev koji opisuje neki uzvišeni element u retorici ili poeziji (Longinus).

Dramatičar i kritičar John Dennis je za razliku od Longinusa tvrdio kako sve ono što u poeziji izaziva jaku emocionalnu reakciju treba biti smatrano sublimnim, od prirodnih fenomena poput sila prirode, pa sve do natprirodnih fenomena poput čudovišta, i bogova. Kao najviši primjer naveo je religiozne ideje bijesa beskrajne moći koju posjeduje Bog. On je tako za razliku od Longinusa u pojam sublimnoga uveo element užasa (Fitzgerald, 2021). Još jedan Dennisov značajni doprinos razvoju ove vrste estetike je njegovo odvajanje osjećaja užasa i osjećaja straha. Oba su uznemirenja uma pri svjedočenju približavanja nekog zla ili uništenja, razlika je samo da užas osjećamo kad to uznemirenje dođe naglo, a strah kad ono dolazi postepeno (Patrisot, 2020: 285).

Tek nakon 18. st. pojam dobiva šire značenje i smisao u estetici kad je u britanskoj filozofiji počeo označavati vrstu estetske kvalitete prirode. Otada sublimno podrazumijeva neku kvalitetu koju posjeduje ono što je grandiozno, u bilo kojem smislu, i ono što se po svojoj uzvišenosti i prostranstvu ne može mjeriti s drugim stvarima (New world encyclopedia contributors, 2023). Kao takvo, sublimno u čovjeku izaziva različite emocije, one koje su obično poželjne, ali i one nepoželjne. Pri svjedočenju takve uzvišenosti koju najčešće možemo primijetiti promatrajući prirodu, u nama se miješaju divljenje, oduševljenje, uzbuđenje, spokoj, povezanost sa svijetom, ali i užas, tjeskoba, panika i nemir. Ono zajedničko tim emocijama je njihov intenzitet i premoć. Istovremeno doživljavamo harmoniju i horor, a ono što ih zbližava je nevjerojatni osjećaj malenosti. U pokušaju da opiše dvojnost emocija koju izaziva sublimno, Dennis o Alpama koje je posjetio kaže: "...divan užas, užasna radost, a u isto vrijeme ... bio sam beskrajno zadovoljan, drhtao sam." (Dennis prema Fitzgerald (2021)).

2.2. Burke o lijepom i sublimnom

Kao i ljepota, sublimnost ima moć da u čovjeku probudi duboke i snažne osjećaje i iako te dvije riječi nisu uvijek bile jasno jezično odijeljene, filozofi koji su se njome bavili isticali su njihovu distinkciju. Edmund Burke je u svom djelu *Filozofsko istraživanje o podrijetlu naših ideja o uzvišenom i lijepom* (1757), najutjecajnijem eseju vezanom za ovu temu, tu razliku objasnio na novi način. Ljepota je u lijepo oblikovanim predmetima koji su estetski ugodni, a sublimno u onome što ima moć uništiti nas. Time što prepoznajemo toliku moć koju nešto posjeduje nad samima sobom i shvaćamo koliko smo blizu stvarne opasnosti, doživljavamo osjećaj *negativne boli*. Negativna bol je prema Burkeu užitak veći od pozitivne ugone jer obuhvaća uklanjanje boli činom suočavanja s objektom koji ima potencijal uništiti nas (Miller, 2024). Burke je stoga tvrdio kako nas sublimno dotiče puno intenzivnije od ljepote i općenito je umanjivao važnost i utjecaj ljepote naspram sublimnog (Morley, 2021). Ujedno svakako treba naglasiti kako nije isto naći se u neposrednoj blizini životne opasnosti i samo osjetiti njen nagovještaj jer kako Burke navodi:

Kada opasnost ili bol preblizu pritišću, oni nisu u mogućnosti pružiti ikakvo zadovoljstvo, i jednostavno su užasni; ali na određenim udaljenostima, i s određenim izmjenama, oni mogu biti, i jesu divni... (Burke, 1757: 13-14)

Nadovezujući se, Burke dalje raspravlja o efektima tragedije, prave i imitirane na čovjeka i kako su oba osjećaja koja ona izaziva zapravo strasti. Aludirajući na katarzu Burke tvrdi kako u strasti užasa (straha) mi uvijek osjetimo djelić užitka ako smo od njega dovoljno udaljeni, uživamo u tome što nismo uništeni od strane izvora našeg užasa. Isto tako se dotiče strasti sažaljenja i objašnjava kako je određeni užitak u toj emociji potreban da bi uopće imali nagon pomoći bližnjemu, strast te emocije ima društvenu svrhu. On opravdava naš sramotni užitak u pričama o tuđoj patnji, ali i užitak u vlastitom strahu većim socijalnim dobrom, ugađanje u tragičnome zapravo sprječava ravnodušnost prema osobama koje pate:

Ne postoji spektakl kojeg toliko željno slijedimo, kao onaj neke neuobičajene i žalosne propasti; Bila takva nesreća pred našim očima, ili bilo da smo joj u povijesti okrenuti leđima, ono uvijek dira sa zadovoljstvom; ali ono nije čisto zadovoljstvo, već pomješano s nemalom nelagodom. Užitek koji imamo u takvim stvarima, ometa nas od izbjegavanja scena patnje; i bol koju osjećamo, potiče nas da olakšamo sami sebi u olakšavanju onima koji pate (Burke, 1757: 24-25).

U nastavku djela navode se mogući izvori sublimnog, a ovdje će se izložiti oni vezani za temu rada. Emocija koju Burke prisno veže uz sublimno je zapanjenost. Zapanjenost je prema njegovom viđenju "najviši stupanj efekta sublimnog" (Burke, 1757: 42). Ona ima sposobnost s određenom dozom straha ukopati osobu u mjestu i obuzeti je u cijelosti. Strah je pak prema Burkeu emocija koja najefektivnije lišava um svojih racionalnih sposobnosti jer funkcionira na sličan način kao i bol. Tu izjavu objašnjava vlastitim zapažanjem gotovo istih grimasa napetosti na ljudima i životinjama koji proživljavaju jedno ili drugo. Jedina razlika između ta dva osjeta leži u utjecaju na tijelo ili um posredništvom ovog drugog. Dakle bol je osjet koji utječe na um posredništvom tijela, a strah je osjet koji utječe na tijelo posredništvom uma (Burke, 1757: 123). Kako je strah srodan bolu on zaključuje kako je sve što je užasno ujedno i sublimno, a da bi nešto bilo užasno mora biti i skriveno (*obscure*), jer što više informacija imamo o opasnosti, to se manjom ona može činiti. Burke tu tvrdnju podupire zajedničkim ljudskim iskustvom o mraku kao općem pojačivaču svakog osjećanog užasa (Burke, 1757: 43). Prostranost je također jedan izvor sublimnog osjećaja premda ne izazivaju svi smjerovi prostiranja isti efekt. Efekt širine prostora je manje dojmljiv, a time i manje subliman od efekta visine prostora, dok je izvor najveće zapanjenosti dubina prostora. Još jedan uzrok sublimnoga može biti vječnost. Pomisao na beskonačnost je jedna od onih pomisli koja ima moć pobuditi snažne osjećaje egzistencijalnog straha iako u svom ograničenom iskustvu nismo u doticaju ni sa čime što može posjedovati tu kvalitetu (Burke, 1757: 52).

3. ESTETIKA STRAVE I UŽASA

3.1. Žanr horora i njegove prve kritike i tumačenja

Uživanje u strahu kojeg u nama potiče umjetničko djelo, iako je on jedna od emocija koju bismo zasigurno svrstali pod one negativne i nepoželjne kojih se pokušavamo riješiti u stvarnosti kako bi nam kvaliteta života bila pospješena, naziva se paradoks užasa. Čovjek se podvrgava situacijama u kojima osjeća određenu dozu straha te se nakon njih osjeća uzbuđeno, pa čak i radosno. Uživamo u prepadanju izazivajući kratki reaktivni osjećaj straha radi zabave, u ekstremnim sportovima koji nas stavljaju u kontroliranu, ali itekako realnu opasnost i u žanru pop kulture čija je glavna svrha izazvati maksimalni osjećaj užasa – žanru horora. Svim tim radnjama zajedničko je to što očito negativnu emociju pretvaraju u zabavu i posljedično užitak. Kakvu i da li ikakvu estetičku vrijednost možemo pronaći u podvojenosti umjetničkog pravca strave i užasa koji od svog nastanka do danas samo raste u svojoj popularnosti?

Iako su jezive i strašne priče dio ljudske povijesti od početka čovječanstva koje pronalazimo u mitologijama diljem svijeta, žanr horora je zapravo prilično moderan fenomen koji je kao zasebni umjetnički smjer svoje temelje postavio u stilu gotičke književnosti 18. st. Prvo književno djelo koje se smatra začecem žanra je *The Castle of Otranto* (1764) Horacea Walpolea. Gotička književnost se kao zasebni žanr razvija u novom stilskom pokretu romantizma paralelno sa sentimentalizmom i iako postoji više njenih pravaca, sve ih karakterizira tmurna atmosfera koja najavljuje neko zlo. Pojava gotičke književnosti sa sobom je donijela veliku promjenu u književnoj kritici; osjećaju straha se od ovog perioda pristupa kao samostalnoj emociji, a ne više uz sažaljenje kao nužnog pratioca. Zanemarujući komponentu sažaljenja u umjetničkom izražaju užas po prvi put postaje estetski poželjan u kritici, ali i odvojen od žanra tragedije (Parisot, 2020: 284). Tako u istom stoljeću dolazi do dvije velike promjene tumačenja djela koje potiču negativne emocije, izdvajanje užasa iz principa katarze u tragediji i paralelno svođenje pojma užasa pod pojam sublimno kako je navedeno u drugom poglavlju. Benjamin F. Fisher je uz ova dva istaknuo još jedan važan značaj tog perioda: prijelaz bavljenja fizičkim strahom u tragedijama na bavljenje psihološkim strahom u gotičkom romanu koji naglašava unutarnje motivacije, a ne njihove posljedice (Carroll, 1990: 18). Iako su navedene novosti svakako predmeti koji spadaju u područje bavljenja estetike, prije filozofije se s pojmom užasa kao estetskog izražaja najprije pozabavila književna kritika, a zatim i psihologija.

Prve ozbiljnije kritike žanra stigle su tek početkom 20. st. jer se do tada žanr smatrao senzacionalističkom i jeftinom zabavom koja iskorištava stravične scenarije i ne pruža kvalitetnu literaturu (2015). Pionir u otvorenoj kritici žanra bio je ujedno i jedan od najvećih njegovih književnika: Howard Phillips Lovecraft. On o temi piše u svom eseju *Supernatural Horror in Literature* (1925-1927) u kojem svoj odabir žanra slavno opravdava tvrdnjama: „Najstarija i najsnažnija emocija čovječanstva je strah, a najstarija i najsnažnija vrsta straha je strah od nepoznatog“ i „horor priča je stara koliko i ljudska misao i govor“ (Clasen, 2018: 3).

Zanimljivi pristup rješenju paradoksa žanra horora nudi i novija evolucijska teorija koja želi rasvijetliti emocije uzrokovane umjetnošću strave i užasa. Učenjaci (psiholozi i filozofi) opredjeljeni na ovakvo tumačenje proučavaju takve emocije u kontekstu čovjekove evolucije i smatraju da su sve emocije koje uzbuđuje žanr horora u nama evoluirale u svrhu zaštite organizma od povrede. „Gađenje nas štiti od patogena, strah od napada, a tjeskoba, jeza i užas nas pripremaju na suočavanje s udaljenim apstraktnim prijetnjama“ (Clasen, 2018: 4). U čovjeku su te emotivne reakcije toliko snažne da nas na uzbunu dižu i zamišljene prijetnje, a žanr horora iskorištava tu biološku činjenicu. Što se tiče koristi ili užitka kojeg nam stimuliranje takvih podražaja pruža, književnik i proučavatelj žanra horora Mathias Clasen kaže kako evolucijska perspektiva u prvi plan stavlja sigurni prostor za iskušavanje i rekreaciju osjećaja prijetnje. Po njemu je rekreacija doživljaja prijetnje sama po sebi korisna jer „...služi adaptivnoj funkciji emocionalne i kognitivne kalibracije“ (Clasen, 2018: 8). Izlažući se tim snažnim negativnim emocijama u sigurnom prostoru, čovjek automatski razvija metode nošenja s takvim emocijama u slučaju da se one pojave u stvarnom svakodnevnom životu.

U psihoanalizi, efekt koji literatura strave i užasa u nama izaziva objašnjavan je kao asocijacija na podsvjesne strahove. Freud govori o pojmu jezovitosti (uncanny), svojstvu koje je po njemu dio svega što je užasno. To svojstvo prepoznamo kad se s njim susretnemo, ono je nešto što nam je poznato iz djetinjstva i što je od tada potisnuto u podsvijesti, ali to nešto se u trenutku suočavanja opet vraća u svjesni dio uma (Ruers, 2019). Ova i druge psihoanalitičke teorije (Rank, Jones, Lacan) pridonijele su razvoju simboličkog tumačenja motiva i klišeja u žanru horora kao reprezentacija podsvjesnih strahova. Međutim filozofija je temi nastavila prilaziti iz drukčijeg kuta. Po uzoru na Aristotela u prvim suvremenim raspravama o žanru horora također se započinjalo primjećivanjem paradoksa istovremenog odbijanja i privlačenja.

3.2. Filozofsko tumačenje paradoksa žanra horora

Suvremeni američki filozof Noël Carroll u svom djelu *The Philosophy of Horror: Or Paradoxes of the Heart* (1990) ponudio je rješenje koje je više vezano uz ranije spomenute spekulacije 18. st. i njihov pojam sublimnog. Carroll tvrdi da razlog užitka u žanru horora leži u znatiželji. Prema njemu, djela žanra horora u čitatelju ili gledatelju uzbuđuju posebnu emociju koju on naziva *art-horror*. Art horor je mješavina straha i odbojnosti tj. gađenja prema onome što doživljavamo. Ta odbojnost nije fizička reakcija na nešto odvratno, već psihološki doživljaj uzrokovan prelaženjem konceptualnih granica (Bullen, 2009). Time što zamišljamo koncepte koji su u stvarnom svijetu nespojivi, zainteresirani smo za dokazivanje postojanja opisanog čudovišta i užas izvire iz naše vlastite mašte ne zato jer se bojimo samog prikaza čudovišta, već zato što možemo zamisliti da je čudovište čija zlodjela pratimo dio našeg svijeta. Sudeći po Carrollu, naš užitak u praćenju radnje djela žanra horora potječe iz kognitivnog procesa hipoteze, otkrića, dokaza i krajnje potvrde početne hipoteze (Trigg, 2020).

3.3. Fenomen kozmičke strave u žanru horora

U svom evolucijskom putovanju čovjek je sebi omogućio egzistenciju kojoj manjka situacija iskonske strave. Strava koju vežemo uz realizaciju neopisive veličine i neobjašnjivosti svijeta i u kojoj nam je dočarana vlastita malenost je utišana tehničkim napretkom i dostupnošću znanja. Mitovi koji su objašnjavali zvukove u mraku, priviđenja i neobjašnjive fenomene sad su većinski samo literatura za razonodu, ali iako nam je sada svijet jasniji nego ikada, neki užasi poput suočavanja s beskrajnošću i indiferentnosti svijeta prema nama ostaju iskonske brige naše duše. Ranije spomenuti veliki američki pisac H. P. Lovecraft otac je podžanra horora kojeg nazivamo kozmički horor. Karakteristike kozmičkog horora su naglašavanje prostranosti i složenosti svemira i odvijanje njegovih neshvatljivih procesa bez ikakvog obzira za postojanje čovječanstva. U svojim djelima Lovecraft opisuje prдавna kozmička bića kojima su ciljevi često totalno uništenje našeg svijeta, a da se na nas uopće obaziru, a pri jednom pogledu ili pokušaju shvaćanja, čovjek gubi razum i pada u nepovratno egzistencijalno ludilo. Lovecraft je govorio o posebnom *nasljednom impulsu* kojeg dijele svi ljudi, iako su na njega neki više osjetljivi, a neki manje. Taj nasljedni impuls je zapravo duboko usađen užas i divljenje kojeg osjećamo kad mislimo o metafizičkim misterijima svemira (Newell, 2017: 215). Lovecraftov kozmički horor koji je određen antiantropocentrističkim stavom sili nas da zamislimo jednu od najnelagodnijih mogućnosti koje ljudsko biće može zamisliti: svijet bez čovječanstva i

nevažnost koju ono predstavlja suočeno sa beskrajnim kozmosom. Ovaj opis nepogrešivo podsjeća na ranije predstavljen Burkeov pojam sublimnog osjećaja. Stvari koje izazivaju u nama osjećaj o kojem Burke priča također imaju na nas efekt paralizirajućeg straha upravo radi svoje veličine, drevnosti i neobazrivosti na svog promatrača. Istovremeno u Lovecraftovom kozmicizmu pronalazimo paralele i s nihilizmom kada proučimo kako autor vidi čovjeka i njegovu ulogu u svijetu. Dvije najčešće teme koje se pojavljuju u njegovim djelima su „krhkost ljudske psihe i čovjekova nemoć unutar apatičnog kozmosa“ (Bernfeld, 2023). Iako su komplementarne, književna filozofija kozmicizma i filozofija nihilizma razlikuju se najviše po tome na što odlučuju staviti fokus. Kozmicizam tako naglašava nevažnost ljudskog djelovanja dok nihilizam ističe nemogućnost postojanja neke svrhe ljudskog djelovanja (Cosmicism, 2024). Iako ove teme proizvode prvenstveno negativne reakcije u našem umu i mogu nas potaknuti da izbjegnemo promišljanje o njima, ovisno o stavu kojeg zauzmemo, u njima isto tako možemo pronaći oslobođenje i pomirenost. Nihilizam i kozmicizam nisu nužno pesimistični pogledi na svijet. Oni ovisno o perspektivi mogu pružiti olakšanje u realizaciji da svemir, kao ni Bog, ne gaji prema nama nikakve osjećaje odobravanja niti odbijanja (Bernfeld, 2023). Uz to, kozmički horor može uzbuditi našu maštu do njenih samih granica i dopustiti nam da stvari stavimo u perspektivu. Kao što belgijska filozofkinja Helen de Cruz navodi u svom djelu *Cosmic Horror and the Philosophical Origins of Science Fiction* (2023), ovakva vrsta književnosti nas može lišiti preplavljujućih osjećaja koje u nama uzrokuje bezdan svemira, tako da nam pruži prostor za slobodnu spekulaciju i „pomogne nam obazrjeti se na pitanje tko smo i koja je naša uloga u svijetu“. (De Cruz, 2023: 30)

ZAKLJUČAK

Strah je jedna od ljudskih najiskonskijih emocija koja je u nas usađena s plemenitom biološkom svrhom očuvanja vlastite egzistencije. Kompleksnost tog osjećaja nam je očita u brojnim izrazima koje koristimo da označimo različite razine i vrste straha, ali i u činjenici da postoje situacije u kojima nam on može goditi. Bez obzira na to što generalno ne volimo biti uplašeni, tražimo pomoć kad smo anksiozni i poduzimamo mjere da se osjećamo sigurno i držimo strah na udaljenosti, u kontroliranim uvjetima udovoljavanja u umjetnosti on može biti oslobađajući i na nas imati blagotvoran učinak.

Estetska vrijednost užasa je postojeća i mnogostruka iako na prvi pogled to nije nužno očito. Vrijednost umjetničkih djela koja pobuđuju osjećaje jeze u nama skrivena je u njenim suptilnim utjecajima koja često padaju u drugi plan pred intenzitetom emocija koje u nama potiču. Ona nas pomoću katarze mogu podsjetiti na važnost suosjećanja s ljudima koji pate, pomoći nam da stavimo svoj vlastiti život i tegobe u perspektivu i ukloniti višak osjećaja koji nas izbacuju iz emocionalne ravnoteže. Ili nas kako Burke vjeruje mogu uzbuditi, očarati, pružiti nam osjećaj negativne boli i dati nam osjećaj pripadnosti u svijetu kojeg nikada nećemo do kraja spoznati. Takva umjetnička djela imaju sposobnost pružiti nam sigurni mentalni prostor u kojemu je dopušteno biti prestrašen i u kojemu možemo vježbati svoje umne reakcije na stvarne opasnosti bez da nam one zaista i prijete, kako bismo na njih svjedočnjeli spremniji u budućnosti. Isto tako nam nude sigurno okruženje za istraživanje moguće istine nepreglednog svemira i našeg skromnog i neprimjetnog mjesta u njemu. Izazivanjem osjećaja užasa pomažemo si prebroditi ga i postati ljudima koji shvaćaju patnje i strahove svojih bližnjih. Umjetnost opisuje istinu našeg stanja i pruža nam utjehu u prepoznavanju onoga što osjećamo čak i kada to ne možemo sažeti u riječi, a isto vrijedi i za umjetnost užasa.

POPIS LITERATURE

1. Everet Gilbert, K. i Kun, H., (1969.) *Istorija Estetike*, prev. Dušan Puhalo, Kultura Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Sarajevo, Sarajevo, str. 9-10.
2. Pappas N., Plato's Aesthetics, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2024/entries/plato-aesthetics/> (14.8.2024)
3. Destree P., Aristotle's Aesthetics, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/aristotle-aesthetics/> (16.8.2024.)
4. Nanay B., (2018.), Catharsis and vicarious fear, *Wiley online library, European journal of philosophy*, Vol.26, No. 4, URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/ejop.12325> (16.8.2024.)
5. Arnaut S., (2019.), Aristotelova "Poetika", *Dunjalučar, Magazin za filozofiju, kulturu i umjetnost*, URL: <https://dunjalučar.wordpress.com/2019/11/12/aristotelova-poetika/> (16.8.2024.)
6. Fitzgerald M., (2021), The Sublime: An Aesthetic Concept in Change, *The Collector*, URL: <https://www.thecollector.com/the-sublime-concept-in-change-philosophy/>
7. New World Encyclopedia contributors, (2023.), Sublime (philosophy), *New World Encyclopedia*, URL: [https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Sublime_\(philosophy\)](https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Sublime_(philosophy)) (20.8.2024.)
8. Miller S., (2024.), On The Beautiful and Sublime, *PLATO Philosophy Learning and Teaching Organisation*, URL: <https://www.plato-philosophy.org/teachertoolkit/on-the-beautiful-and-the-sublime/> (23.8.2024.)
9. Morley S., (2021.), A Short History of The Sublime, *The Mit Press Reader*, URL: <https://thereader.mitpress.mit.edu/a-short-history-of-the-sublime/>
10. Burke E., (1757.), A philosophical enquiry into the origin of our ideas of the sublime and beautiful, University of Michigan Library, digital collection, URL: <https://quod.lib.umich.edu/cgi/t/text/text-idx?c=ecco;cc=ecco;rgn=main;view=text;idno=004807802.0001.000> (23.08.2024.)
11. Parisot E., (2020.) *The Aesthetics of Terror and Horror: A Genealogy*, Cambridge University Press
12. Carroll N., (1990.), *The philosophy of horror: Or Paradoxes of the Heart*, Routledge, New York & London
13. *Crimson Kas*, URL: <https://crimsonkas.wordpress.com/2015/10/06/intro-to-gothic->

- [literature-elements-and-criticisms-of-gothic-literature/](#) (25.08.2024.)
14. Clasen M., (2018.), *Evolutionary study of horror literature*, *The Palgrave Handbook to Horror Literature* (str. 355-363), Palgrave Macmillan
 15. Ruers J., (2019.), The Uncanny, *Freud Museum London Blog*, URL: <https://www.freud.org.uk/2019/09/18/the-uncanny/> (27.08.2024.)
 16. Bullen K., (2009.), Review of The Philosophy of Horror or Paradoxes of The Heart, *The University of Iowa's Institutional Repository*, URL: <https://pubs.lib.uiowa.edu/bsides/article/27888/galley/136178/view/> (27.08.2024.)
 17. Trigg D., (2020.), Horror, *International Lexicon of Aesthetics*, URL: https://lexicon.mimesisjournals.com/international_lexicon_of_aesthetics_item_detail.php?item_id=84 (27.08.2024.)
 18. De Cruz H., (2023.), Cosmic Horror and the Philosophical Origins of Science Fiction, *Cambridge University Press, Think*, Vol. 22, No.63, URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/think/article/cosmic-horror-and-the-philosophical-origins-of-science-fiction/3829A1CB5FA01AA71F422EBCF5EDFACD> (29.8.2024.)
 19. Bernfeld B., (2023.), Nihilism and Cosmic Horror: Meaning in a Meaningless Universe, *The Crescent Magazine*, (26.8.2024.) URL: <https://tulanemagazine.com/nihilism-and-cosmic-horror-meaning-in-a-meaningless-universe/>
 20. Newell J., (2017.), The Daemonology of Unplumbed Space: Weird Fiction, Disgust, and the Aesthetics of the Unthinkable, *UBC Library Open Collections*, Str 215. (29.08.2024.)
 21. Cosmicism, *Wikipedia*, URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Cosmicism> (29.08.2024.)